

УДК 281.9(477.7)

Олена Бачинська**КОЗАЦЬКИЙ СЛІД В ОСМАНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ВІЗЕРУНКУ
[Рец.: Чухліб Т.В. Козаки та яничари. Україна у християнсько-
мусульманських війнах 1500-1700 рр. – К., 2010. – 446 с.]**

Кожен народ має свій орнамент. Він є виразником світосприймання, пов'язаного з територією проживання, віхами історії та господарською діяльністю. Найбільш виразно такий символічний код проявляється у розписах і вишивках. Це досить вірно було зафіксовано на обкладинці монографії відомого історика Тараса Васильовича Чухліба "Козаки та Яничари" (2010). Обкладинка книги має виразні візерунки – османський орнамент та українську вишивку (в яскравій українській вишиванці перед нами сам автор). В них червоною рисою сприймається козацька доба. Цей червоний козацький слід є одним із провідних у міжнародних відносинах між сусідніми з українськими землями державами, й особливо Османською імперією в хронологічних межах книги 1500-1700 рр. Особливим не лише через військові походи козаків. Особливим через наявність схожих, і в той самий час різних прошарків суспільства – українських козаків та османських яничарів. У цьому плані є досить характерними перші два розділи книги "Війна "Хреста" та "Півмісяця" і "Козацькі самопали та яничарські мушкети". У них Тарас Васильович досить вдало дає порівняльну характеристику схожості та різниці цих двох воєнізованих груп, називаючи яничарів "східним аналогом - антиподом" козаків (с. 75): схожість завдань, військової організації, мистецтва, символів влади, важливості релігійного чинника тощо. Напевно тут потрібно звернути увагу на ще одну цікаву думку. Вона була образно та іносказанням висловлена в історичному романі Р. Іваничука "Мальви" (Яничари). Україна поповнювала як козацькі полки, так і яничарські відділи – останні у вигляді бранців, вкрадених хлопців. Як ненька-мати, вона народила таких різних дітей та втрачала їх у боротьбі між собою. Усвідомлення цієї філософської тези ще глибше дає можливість зрозуміти, що відбувалось в українських землях XVI – XVII ст. Отже "козацький слід" проявився у різних аспектах історії Османської імперії.

Монографія Тараса Васильовича Чухліба присвячена одному з найскладніших періодів української та європейської історії – періоду боротьби за українську державу. Серед дослідників немає єдиної точки зору з багатьох ключових проблем цього часу – політичної історії, організації дипломатичних відносин, ідеології тощо. Навіть ставилася під сумнів правомірність існування власне Української гетьманської держави як політичного організму і, як окремого самостійного етапу в періодизації історії України. Така ситуація склалася з різних причин, здебільшого, через фрагментарність джерельної бази багатьох досліджень, а також впливів на погляди дослідників тієї чи іншої

історіографічної школи. Практично донедавна не лише дослідження історії Українського Гетьманату, але й інших явищ та подій другої половини XVII ст. були представлені лише роботами подієвої історії й аналізом соціально-економічних процесів.

За останні роки вітчизняними та зарубіжними дослідниками опублікована низка робіт, присвячених поглибленому вивченню ідеології, сфери політичної свідомості, української державної ідеї, дипломатії, цінностей і норм, якими визначали свої соціально-політичні дії провідні особи політичного життя Українського Гетьманату (що продемонстровано автором монографії в ґрунтовному розгляді історіографії проблеми, с.15-39). Однак, це не зменшило дискусійних питань, а підняло їх до нового якісно більш високого рівня. Зауважимо також, що до сьогодні у вивченні історії Українського Гетьманату залишається чимало різного роду прогалів. У цьому контексті актуальність монографії Т.В. Чухліба очевидна.

Концептуально монографію можна було б поділити на дві частини, вододілом між якими є Віденька битва 1683 р. Перша частина складається з уже згаданих двох перших розділів та ще трьох наступних: “Між європейськими та азіатськими володарями”, “Союз із Портою і Кримом проти Росії та Польщі”, “Непорозуміння між Сходом і Заходом”. У цих розділах автор послідовно досліджує роль козацького чинника в боротьбі за створення Козацької Держави, його лавірування між Сходом і Заходом у досягненні цієї мети. Друга частина представлена трьома останніми розділами “Українці у Віденьській битві”, “Християнсько-мусульманська війна триває” та “Війна та мир з Турецькою імперією”, в яких Тарас Васильович на аналізі міжнародних відносин у Європі показує важливість козацького чинника в ключових подіях кінця XVII ст., в боротьбі європейських країн з “яничарами”.

Питання міжнародного становища та зовнішньої політики українських гетьманів другої половини XVII ст. ставали предметом досліджень та дискусій неодноразово, але переведення їх з контексту суто української історії на європейську та всесвітню відбувається достатньо не часто. Крім цього відзначимо, що автору вдалося з'ясувати та обґрунтувати значення саме козацької України у протистоянні 1667-1699 рр. для кожної країни-учасниці боротьби окремо (Австрійська імперія, Венеціанська республіка, Річ Посполита, Московська держава та ін.) і водночас для їх спільних інтересів. Особливо цікавим є наведена еволюція поглядів Османської імперії, що призвела до укладання тих чи інших міжнародних договорів протягом 70-90-х рр. XVII ст., в яких визначалась доля Українського Гетьманату.

Дослідником уведено до наукового обігу нові документальні матеріали (характеристика їх докладно наведена на с. 39-41), які значно доповнюють уявлення про роль Українського Гетьманату в боротьбі Центрально-Східної, Східної, Південно-Східної Європи з Османською імперією. По-новому автор проаналізував та інтерпретував опубліковані джерела з історії країн зазначених територій, які до

сьогодні використовувались без українського контексту, хоча цей аспект, як доводить автор у монографії, був одним із ключових.

Паралельно з документальними пошуками Т.В.Чухлібом проведене детальне вивчення виявлених матеріалів: систематизація, синхронізація, структурний аналіз тощо. Результатом цих пошуків стало визначення концептуальних положень й висновків, що розширили уявлення про мотивації вчинків і проведення воєнно-політичних акцій керівниками Османської імперії, країн Центрально-Східної, Східної, Південно-Східної Європи та Українського Гетьманату. Зазначене може бути покладено в основу для прогнозування сучасних зовнішньополітичних перспектив, слугувати для вибору стратегічних партнерів України, виявляти механізми гарантування стабільності сучасної внутрішньо- та зовнішньополітичної системи нашої країни, в чому, значною мірою, полягає практична цінність даної роботи.

Основою наукового пошуку Тараса Васильовича є дослідження комплексу міжнародних відносин Центрально-Східної, Східної та Південно-Східної Європи з визначенням місця і ролі в них Українського Гетьманату. Особливу увагу звернено автором: “на висвітлення зовнішньополітичної діяльності гетьманських урядів у площині відносин козацької України з Османською імперією, Річчю Посполитою, Московською державою та Кримським ханством, а також пов’язаної з цим проблеми зміни гетьманами зверхності іноземних володарів-сюзеренів”; на тих старшин з “проскрибованим козацьким духом”, які вели за собою і які в будь-якій державі були її візитною карткою. Цікавими є розробки таких аспектів, як специфіка зовнішньої політики уряду П. Дорошенка та спроба султана Мегмеда IV утворити Українське (Руське) князівство; заснування османської провінції на Поділлі, політика лівобережного українського гетьманства щодо участі у війні з Османською імперією; набір і фінансування козацьких полків та шляхетського війська з руських воєводств Речі Посполитої у війні з Високою Портою, реакція в Україні на перемогу християнських країн під Віднем 12 вересня 1683 р.; утворення другої Священної Ліги та її відносин з правобережним Українським Гетьманом, особливої позиції лівобережного уряду І. Самойловича щодо участі у спільних діях з європейською коаліцією; діяльності турецько-татарських гетьманів на південно-західних землях України та Придністров’ї. Вперше в історіографії названі прізвища керівників козацьких загонів під Віднем – полковників Максима Булиги-Курцевича, Якуба Ворони, Василя Іскрицького, Семена Карсунця. В додатках представлені декілька таблиць: місця основних битв між козаками та яничарами у XVI – початку 80-х рр. XVII ст., перелік полків та керівників козацьких підрозділів, що воювали з турками/ татарами.

Важливим та науково цінним, на наш погляд, є також те, що зазначені питання не “закривають” усіх проблемних питань, а навпаки, поглиблюють їх, виділяють нові аспекти теми, виявляють суперечності, якими актуалізується дослідження. В зв’язку з зазначеним виникають питання: про роль і значення Запорозької Січі на фоні досліджуваної

боротьби, що надані автором дещо побіжно; чи була Січ суб'єктом або об'єктом у політиці українських гетьманів щодо Османської імперії та Кримського ханства.

Завершується монографія двома досить важливими подіями: появою специфічного регіону “Ханської України” і Карловецьким конгресом 1698-1699 рр. “Ханська Україна” – територія, де володорювали “гетьмани ханською милістю”. Її появу вперше в історіографії автор відносить до 1684 р., а першим гетьманом пропонує вважати полковника Теодора Сулименка (с. 373-374). Існування такого регіону можна безперечно віднести до тих складних питань, коли тісно перепліталися інтереси “козаків” і “яничарів” у боротьбі за владу в Українському Причорномор'ї та прикладів можливості існування турецьких автономних козацьких територій, що підтвердять згодом Олешківська та Задунайська Січі. Проте наступна міжнародна подія – Карловецький конгрес – перекреслила сподівання мати Козацьку державу визнану міжнародною спільнотою. Як зазначає Тарас Васильович “Міжнародне протистояння між Високою Портою і Європою протягом 1500 – 1700 рр. втягнуло Україну-Русь у вир війн та значно послабило її. Адже козаки брали участь не лише у Віденській битві, а й у численних боях на теренах Австрії, Туреччини, Криму, Угорщини, Словаччини, Молдавії. .. Проте на жаль, ранньомодерна Україна, яка перебувала на перехресті Християнської та Ісламської цивілізацій, виявилася неспроможною устояти як єдиний політичний організм між Османською, Австрійською та Російською імперіями” (с. 396). Продовжуючи паралелі між “козаками” й “яничарами” автор зауважує, що ці “супротивники-близнюки” навіть зникають одночасно – “у 1826 р. розпустили “непереможних левів Ісламу” з Яничарського корпусу, а за два роки по-тому останню козацьку Задунайську Січ” (с. 397).

Хотілось би привітати пана Тараса Чухліба з чудовою монографією, що розкриває не лише ранньомодерну історію козацтва, спростовує історіографічні помилки, але й розширює наші уявлення про складні міжнародні, політичні та соціокультурні процеси, що відбувались з козацькою історією в боротьбі між Османською імперією та Європою, під час якої залишився глибокий “козацький слід” в османському історичному візерунку. Книга є цінною не лише для науковців, але й для навчального процесу у ВНЗ. Побажаємо досліднику натхнення у своїх подальших дослідженнях.

Olena Bachyns'ka

Cossack track in Osman Empire history ornament [Reference: Chuhlib T. The Cossacks and the Janicharies: Ukraine in Christian-Moslem wars in 1500-1700 / T.Chuhlib. – K., 2010. – 446 p.]

Олена Бачинская

Козацький слід в османском историческом узоре [Рец.: Чухліб Т.В. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. – К., 2010. – 446 с.]